

Донченко С.П.

ЛІБЕРАЛІЗМ В УКРАЇНІ (початок ХХ сторіччя)

Лібералізм – як ідейний напрям – поєднав у собі всі поняття, якими живе сучасне західне суспільство, він став ідеалом для багатьох країн. Але перенесення західних ідей і досвіду на політичний ґрунт України без урахування її особливостей може призвести до серйозних помилок. Справа в тому, що останні 4–5 років у сусідній Росії простежується поступовий відхід від лібералізму і визнання його шкідливою для держави течією. Щось подібне відбувається і в Україні. Колиш на радянському просторі було «перероблене» поняття соціалізму під тих, хто прийшов до влади. Останнім часом відбувалось викривлення поняття лібералізму. Як свідчить ряд публікацій в українській і російській пресі, а також висновки деяких підручників: «лібералізм завдає чимало шкоди». Скоріше всього викривлення і спроби засудження лібералізму – прямий шлях до авторитаризму або тоталітаризму.

На жаль, сьогодні в Україні немає сильної авторитетної ліберальної партії. Як відомо, традиційно ліберали були лівими. Подивимося на сучасну розстановку значних політичних сил в Україні: 1) праві сили: «Наша Україна» з РУХом та іншими партіями і об'єднаннями має спрямування на національне відродження на основі лібералізму; 2) центристи: СДПУ (о), НДП та інші партії, що до них примикають, проголосили шлях розвитку європейської соціал-демократії; 3) ліві: соціалісти, комуністи та ін. не визнають повністю лібералізму, хоч і другий і третій блоки партій внесли чимало ліберальних ідей до своїх програм. Виникає питання, чому сьогодні носії ліберальних ідей віднесені до правих партій, як в Україні в добу Директорії та пізніше при більшовицькій владі? Оскільки поки що не існує ліберальної партії як реальної сили, то можна з упевненістю говорити про те, що справжній лібералізм, який проповідує свободу особистості, свободу підприємництва, дійсні демократичні свободи, демократію, жорстке підпорядкування законам усіх членів суспільства, в Україні так і не з'явився. Лібералізм в його класичному розумінні, як тяжіння до більшої свободи, нічого спільного не має з псевдолібералізмом попередніх років і нинішнього часу.

Події листопада-грудня 2004 р. показали, що в Україні відчувається досить сильне тяжіння до лібералізму. Саме тому лібералізм – це вихід із тієї складної політико-економічної ситуації, в якій опинилась Україна. Тому необхідно повернутися до свого національного ліберального досвіду. Врахувати всі його позитивні сторони і помилки, а також дослідити традиційний взаємовплив українських і російських лібералів, української та російської революцій.

Історію лібералізму, політику, філософію ліберальних партій України початку ХХ ст. вивчають історики, економісти, соціологи, політологи, юристи, філософи вже більше століття. Серед істориків, які прямо чи побіжно досліджували історію українського лібералізму, можна назвати: А. Білоус, В. Борисенко, І. Ващенко, Я. Венгелік, В. Воечин, Ю. Гамрецький, М. Демченко, А. Катренко, О. Костенко, І. Курас, Ю. Левенець, Л. Могильний, Д. Наріжний, А. Павко, Є. Панкова, М. Раковський, С. Трубочанинов, О. Рахно, О. Старинець, В. Стрілець, А. Сурма, В. Чалікова, П. Шморгун, М. Якупов, М. Ясир та багато інших.

Завданням даної статті є спроба у стислому вигляді подати специфічні риси українського лібералізму, а також зробити висновки про причини його зникнення.

Лібералізм початку ХХ ст. був своєрідним антиподом феодально-монархічній системі. Водночас увагу лібералів, безперечно, привертала ідеологія раціоналізму, яка на той час у Росії, як і в інших країнах Європи, являла собою альтернативу соціалізму. Тобто ідея соціалізації лібералами не відкидалась, а розглядалась з точки зору найбільш раціонального шляху досягнення поставленої мети. Лібералізм у капіталістичній Європі став передумовою соціалізації суспільства і зміцнення соціал-демократії мирним шляхом, чого на жаль, не сталося в Україні. Був відкинутий реальний альтернативний шлях розбудови держави на науковій основі. Адаже лібералізм поєднує взаємодію передових ідей свого часу з науковими і духовними досягненнями, він не прагне щось зруйнувати, навпаки – зберігає. Він враховує в своїй діяльності філософію, релігію, поєднує свої принципи з моральними і науковими істинами свого часу, на відміну від крайніх правих та крайніх лівих, які навпаки, пристосовують мораль і науку до своїх принципів. А за народною мудрістю, істина завжди посередині, між крайніми точками зору. Специфікою лібералізму є те, що ліберальна реформа – посередник між філософією і конкретною політикою. Це й реформа, й наукова практика. Лібералізм уперше з'явився в Російській імперії на початку ХХ ст. Як цілісна система поглядів і політична програма, розроблена і пристосована до місцевих умов, укорінився лише в середині ХІХ ст. На початку ХХ ст. значна частина російської інтелігенції перебувала під впливом ліберальних поглядів. Зробивши в економіці ставку на необмежену свободу торгівлі та підприємства, лібералізм стикався з проблемою соціальної справедливості, яку неспроможний був вирішити. В ідеологічній сфері лібералізм, проголошуючи свободу індивідуалізму, стикався з традиційми громад. Поширенню ліберальних поглядів не сприяла і православна церква як складова частина самодержавного механізму. Ліберали нездатні були передати свої погляди і дії безпосередньо широким народним масам. Відтак вплинути на ситуацію в країні спромоглася радикальна інтелігенція, яка увібрала лише деякі ліберальні вимоги, а не філософію в цілому. Саме за ними пішов народ.

В Україні ліберали починали свою діяльність у марксистських гуртках разом з майбутніми українськими соціал-демократами. Українські ліберали репрезентували не так ліберальну ідею, як українську ліберальну ідею. Ідеологія вітчизняного лібералізму мала яскраве соціальне забарвлення. Тому самі ліберали неодноразово відзначали відсутність «китайської стіни» між лібералами і соціалістами. Дослідження проблеми дозволяє виокремити «обличчя» українського і російського лібералізму. Якщо для російського лібералізму воно з самого початку визначалося особливою роллю монарха у разі переходу до правової держави, залежністю лібералізму від прагнення до зміцнення єдиної держави, то «обличчя» українського лібералізму беззастережно поєднувалося з республіканським устроєм і свободою українського народу, незалежно від

суспільного устрою держави. Ліберальні партії обрали тактику поступовості на шляху реформ. Вони орієнтувалися на політичні моделі західноєвропейських країн, мріяли про мирну революцію, еволюційний шлях розвитку країни. Зміни кадети й октябристи вбачали у конституційній монархії, а українські ліберали - в парламентській республіці.

Специфікою українських ліберальних партій було те, що їх позиція і програмові вимоги були близькі як до кадетів, так і до соціал-демократів. Тому вони були соціалістами і лібералами водночас. Характерно, що українські ліберали соціалістичну ідею поєднували з вимогами автономії України, з елементами української державності.

У радянській літературі українські національні партії, зокрема ліберальні, зараховувались до категорії буржуазно-націоналістичних. Нині українська історична література трактує погляди і поривання лібералів як суто соціалістичні. Насправді, з огляду на їхні програми і діяльність, це поєднання соціалістичних і ліберальних ідей, найбільш зважений та розумний, як на нашу думку, шлях. Але зазначимо, що політичні сили в Україні та Росії були надто нерівними. Лівих партій було більше, тож і вплив їх значно вагомий. Здавалося б, саме це мало спонукати уряд до дій, до певних реформ.

Кадети, особливо українські ліберальні партії, з самого початку були, безперечно, лівими. Але Україна мала свої особливості, свою специфіку, а саме:

- через відсутність чіткої соціальної структури суспільства відбулося фактичне змішування всіх політичних напрямів - буржуазно-демократичного, національно-визвольного і соціалістичного. Часто-густо члени однієї партії були членами іншої або поділяли її погляди;

- українське суспільство не поділялось на чіткі класові групи. Відтак українські ліберали представляли інтереси найбільшої верстви населення, або третього стану, - найчисельнішої в усіх країнах. Тому, мабуть, у програмах українських ліберальних партій були як буржуазні елементи, так і соціалістичні. Але «соціалізм» і «капіталізм» вони розуміли, на відміну від революційних і монархічних партій, насамперед як демократію, а не диктатуру одного класу, як поступовий, але перехід до соціалізації суспільства, оскільки не мали наміру травмувати країну революцією. Проте ненажерливість і непоступливість «верхів», неможливість існування надалі за таких умов «низів» призвели до надзвичайної кризи, революції, громадянської війни. Прагнення покращити життя своєї країни привело багатьох розумних, талановитих, закоханих у свою землю людей, готових віддати їй свої знання і працювати задля неї, до особистої трагедії;

- українські ліберали фактично вийшли з національно-демократичних гуртків соціалістичного забарвлення, які згодом перетворилися на соціалістичну за спрямованістю Революційну українську партію. Національні партії так чи інакше починали свою історію саме з РУП. Їх розвели програмові вимоги, кінцеві мета і тактика. Об'єднувала їх національна ідея. Саме національна ідея, а не націоналізм, як про це писали раніше.

Але українські партії мали значно менший вплив на маси, ніж загальноросійські, що пояснюється, як свідчать документи, національним питанням, національним рухом. Складна національна структура та історичні витоки населення України – селян, пролетаріату та інтелігенції – обумовлювали невизначеність національного руху і розвиток у ньому протилежних течій.

Український національний рух до 1905 р. не мав широкої підтримки ні у селян, ні у промислових робітників. Він охоплював відносно невелике за чисельністю коло ентузіастів-інтелектуалів, передусім викладачів різного рівня - від університетських професорів до сільських учителів, літераторів, священників. Їх надихали та підтримували аналогічні гуртки українського населення Східної Галичини по той бік австрійського кордону. Ситуація ускладнювалася відсутністю суто українського місцевого пролетаріату та буржуазії. Нові індустріальні центри заселялись переважно приїжджими з півночі та заходу – як робітниками, так і правлячою верхівкою. Однією з головних причин невідповідності української спільноти до революції український ліберал І.Огієнко вважав відсутність сильних політичних партій, нечисленність національної інтелігенції і низький рівень її суспільно-політичної свідомості. Важливою перешкодою, на його погляд, була відсутність належної підтримки української революції з боку народних мас [8, с. 102]. Національний рух знаходився на початковій стадії, коли Лютнева, 1917р., революція дала йому могутній імпульс.

На жаль, український лібералізм протримався на історичній арені недовго. Загибель ліберального руху обумовлена тим, що носії лібералізму - середній, або третій стан, ще не сформувався, був позбавлений цілісності, відтак не мав достатнього впливу. А того, що не всі робітники мали однаковий достаток і соціальне становище, не всі селяни були бідними чи багатими, що буржуазія була дрібна, середня і велика, в соціальних і національних негараздах ніхто не враховував серйозно, крім самого третього стану, лібералів, проте їх не почули, а дії були нерішучі. Досвід ліберальних партій України початку ХХ ст. повинен сьогодні, за нинішньої політичної системи, відіграти позитивну роль і застерегти від помилок. Він має нагадати, що є таке поняття, як псевдодемократія, що диктатура – це відсутність демократії. Досвід радянського періоду свідчить, що Ради можуть перетворитися на придаток партійної влади. І якщо в діяльності першого напівліберального уряду України – Центральної Ради – чітко простежується розмежування і незалежність різних гілок влади, оскільки Центральної Рада виступала за демократію і загальнонародний парламент, то зовсім інше випливає з досвіду радянського періоду, коли партійним органам підпорядковувалися усі гілки влади.

Нагадаємо, що В. Ленін вважав Ради новим типом держави [4, с. 162; 5, с. 264 та ін.], а тому, на його думку, «... для соціалістичної революції необхідні не так звані «загальнонародні» установи буржуазного парламентаризму, а класові установи трудящих та експлуатованих мас» [7, с.232]. В. Ленін загалом підкреслював, що парламентаризм у Європі занепадав [3, с. 395], стверджуючи слідом за К. Марксом: «Комуна чи Ради мають бути в один і той же час і законодавчими, і такими, що виконують закони...» [6, с. 45].

Тобто те, до чого намагалися наблизитися ліберали – громадянське суспільство, правова держава, свобода особистості, європейський парламентаризм, – рішуче відкидав, заперечував В. Ленін. Тому з перемогою більшовиків в Україні та Росії лібералізм зник як явище, як філософія. В історичній літературі – не тільки радянській, але й сучасній – вчені тривалий час шукають відповідь на запитання: чому доля російського лібералізму (йдеться про загальноімперський лібералізм) виявилася такою короткочасною? З цього приводу є чимало роздумів, аргументів, узагальнень [2 та ін.]

Але чому не спромоглися утриматися українські ліберали - це питання поставало дуже рідко. Не претендуючи на остаточні висновки, ми лише пропонуємо деякі свої міркування:

1. Український ліберальний партійний рух був нечисленний з певних причин: засилля російських партій, русифікація населення, відсутність соціальної бази капіталізму – значної української буржуазії;

2. Українські ліберальні партії не мали видатних теоретиків саме ліберального руху, хоч вони й об'єднували еліту української інтелігенції, але їхні погляди різнилися від соціал-демократичних до октябристських, тобто консолідації сил в Україні та їх єднанням заважала невизначеність політичної орієнтації;

3. Українські ліберали початку ХХ сторіччя - це перший досить вдалий, проте нетривалий досвід, якому стали на заваді, не дали розвинути історичні події;

4. Українські ліберали мали слабкі зв'язки з народними масами, зберігаючи у роботі тенденції «гуртківства»;

5. Події в Росії та Україні розвивались так стрімко, що лібералам-початківцям в українському політичному русі було складно зорієнтуватися (як і російським лібералам, більш досвідченим);

6. Слабкість політичного українського руху змусила звернутися до іноземних держав за допомогою, що вже само по собі не спрацювало на перемогу українських сил, а було фактично виступом проти власного народу, який врешті-решт відмовився їх підтримувати;

7. Умови розвитку України і Росії були настільки взаємопов'язані, що невдачі російських кадетів - як сильнішої партії - призвело до краху й українських кадетів [1, с. 332–333].

На жаль, Україна не спромоглася повторити позитивний досвід європейського лібералізму і вийти на передові рубежі у світі. Про демократію як явище на тривалий час забули.

Література

1. Донченко С.П. Ліберальні партії України (1900 - 1919 рр.). – Дніпродзержинськ: Видавничий відділ ДДТУ, 2004. – С. 323 – 333.
2. Иоффе Г.З. Крах российской монархической контрреволюции. – М.: Наука, 1977. – 320 с.
3. Ленін В.І. Зошит «х» («каппа»). – ПЗТ. – Т. 28. – С. 395.
4. Ленін В.І. Завдання пролетаріату в нашій революції. – ПЗТ. – Т. 31. – С. 162.
5. Ленін В.І. промова про ставлення до Тимчасового уряду. 4 (17) червня. I Всеросійський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів. – 3–24 червня (16 червня – 7 липня) 1917 р. – ПЗТ. – Т. 32. – С. 264.
6. Ленін В.І. Держава і революція. – ПЗТ. – Т. 33. – С. 45.
7. Ленін В.І. Проект декрету про розпуск Установчих зборів. – ПЗТ. – Т. 35. – С. 232.
8. Тюрменко І.І. Іван Огієнко - головно уповноважений уряду УНР (листопад 1919 - жовтень 1920 рр.) // Український історичний журнал. – 1999. – № 5. – С. 102.
9. Шелохаев В.В. Партия октябристов в период первой российской революции. – М.: Наука, 1987. – С. 134.

Камалов Р.І.

ПОНЯТТЯ ІСЛАМІЗМУ, ІСЛАМСЬКОГО ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ, РАДИКАЛІЗМУ, ЕКСТРЕМІЗМУ ТА ТЕРОРИЗМУ У СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Щоденно у різних частинах світу відбуваються трагічні події, пов'язані з конфліктами на етнічній та релігійній основі, які знаходять своє висвітлення у засобах масової інформації. Конфлікти на релігійному та етноконфесійному ґрунті супроводжують людство майже весь час його існування. Однак починаючи з 80-х років ХХ століття у лексиконі багатьох газет та журналів, а також на телебаченні стали активно використовуватись терміни „радикалізм”, „фундаменталізм”, „тероризм” та „екстремізм”, пов'язані з однією із світових релігій – ісламом.

Найбільш активно проблема „ісламського фундаменталізму” та існуючих на його підґрунті політичних течій почала набувати силу наприкінці другого тисячоліття, коли тероризм вийшов за межі Близького Сходу і у різних регіонах світу почали скоюватись терористичні акти, що призвели до загибелі значної кількості людей. Організатори та виконавці цих подій стали характеризуватись як „ісламські терористи”.

Словосполучення „ісламізм”, „ісламський фундаменталізм”, „ісламський тероризм”, „ісламський екстремізм” та „ісламський радикалізм” вказують на конфесійну приналежність людей, які здійснюють акти насильства та вандалізму. При цьому, аналогічні терористичні акти, які досить часто відбуваються у християнському, іудаїстському, індуїстському, сікхському та інших релігійних середовищах, ніколи не кваліфікуються як „християнський екстремізм” або „іудаїстський тероризм” тощо.

Активне поєднання терористичних актів з ісламом, з однієї сторони, стало справедливо обурювати багатомільйонні верстви миролюбного ісламського населення різних регіонів світу, якому засоби масової інформації огульно стали приписувати дії насильництва, що відвертаються ідеологією цієї конфесії, а з другої, – стали формувати у міжнародному суспільстві негативне відношення до однієї із світових релігій, яка